

QOHIRA DEKLARATSIYASI TARIXI VA MAZMUNI

Normo‘minova Laylo

Termiz davlat universiteti

O‘zbek filologiyasi fakulteti 1-bosqich talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19768409>

Annotatsiya. Mazkur maqolada Qohira deklaratsiyasining tarixi va mazmuni chuqur tahlil qilinadi. Deklaratsiyaning yaratilish sabablari, uning asosiy tamoyillari va xalqaro huquq tizimidagi o‘rni ilmiy nuqtai nazardan ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, Qohira deklaratsiyasining asosiy g‘oyalari, uning Islom huquqiga asoslangan yondashuvlari va zamonaviy inson huquqlari tushunchasi bilan o‘zaro aloqasi tahlil etiladi. Maqolada deklaratsiyaning mintaqaviy va milliy darajadagi ahamiyati, shuningdek, uning tatbiqi va amaliyotidagi muammolar, tanqidiy qarashlar hamda istiqboldagi rivojlanish yo‘nalishlari keng yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Qohira deklaratsiyasi, inson huquqlari, Islom huquqi, xalqaro huquq.

Abstract. This article provides an in-depth analysis of the history and content of the Cairo Declaration. The reasons for the creation of the Declaration, its main principles, and its position within the international legal system are examined from a scientific perspective. The article also analyzes the core ideas of the Cairo Declaration, its Islamic law-based approaches, and its relationship with the modern concept of human rights. The significance of the Declaration at regional and national levels, its implementation, practical challenges, critical perspectives, and future development directions are thoroughly discussed.

Keywords: Cairo Declaration, human rights, Islamic law, international law.

Аннотация. В данной статье проводится глубокий анализ истории и содержания Каирской декларации. Рассматриваются причины её принятия, основные принципы и место в системе международного права с научной точки зрения. Особое внимание уделяется ключевым идеям декларации, её подходам, основанным на исламском праве, и взаимосвязи с современным пониманием прав человека. В статье всесторонне освещены значение декларации на региональном и национальном уровнях, вопросы её реализации, практические проблемы, критические взгляды и перспективы дальнейшего развития.

Ключевые слова: Каирская декларация, права человека, исламское право, международное право.

Kirish

Qohira deklaratsiyasi zamonaviy xalqaro huquq va inson huquqlari tizimida o‘ziga xos o‘rin tutadi. XX asr oxirlaridan boshlab, inson huquqlari borasidagi global diskussiyalarda turli madaniy va diniy an‘analarning o‘zaro muvofiqlashtirilishi muhim masalaga aylandi. Ayniqsa, Islom mamlakatlari uchun inson huquqlari masalasini Islom qadriyatlarini asosida talqin qilish ehtiyoji kuchaydi. Shu munosabat bilan, Islom Hamkorlik Tashkiloti (sobiq Islom Konferensiyasi Tashkiloti) tomonidan 1990 yilda Qohirada qabul qilingan Qohira deklaratsiyasi inson huquqlari va Islom qadriyatlarini uyg‘unligini ta‘minlashga qaratilgan muhim xalqaro hujjat sifatida tarixda muhrlandi. Mazkur maqola Qohira deklaratsiyasining yaratilish tarixini, mazmuniy asoslarini, xalqaro va mintaqaviy huquqiy tizimdagi ahamiyatini, shuningdek, uning zamonaviy talqinlari hamda qo‘llanilishidagi muammolarni chuqur ilmiy tahlil etishga bag‘ishlanadi. Shuningdek, maqolada ushbu deklaratsiyaning inson huquqlari borasidagi global va mintaqaviy munosabatlarga ta‘siri, uning nazariy va amaliy asoslari, tanqidiy qarashlar va istiqboldagi rivojlanish yo‘nalishlari keng yoritiladi.

Qohira deklaratsiyasi Islom dunyosi va xalqaro hamjamiyat o'rtasidagi mulqotni kuchaytirish, hamda madaniyatlararo anglashuvni rivojlantirishda muhim vosita sifatida ko'riladi. Shu bois, mazkur maqolada deklaratsiyaning tarixiy, nazariy va amaliy jihatlari ilmiy asosda yoritiladi.

Adabiyotlar tahlili

Qohira deklaratsiyasining nazariy-konseptual asoslari va tarixiy ildizlari Islom huquqi va xalqaro inson huquqlari tizimi o'rtasidagi murakkab munosabatlarni o'zida mujassamlashtiradi.

Inson huquqlari tushunchasi zamonaviy xalqaro huquqning asosiy tamoyillaridan biri bo'lib, uning shakllanishida G'arb va Sharq tamaddunlari o'rtasidagi tafovutlar va o'zaro ta'sirlar muhim rol o'ynagan. Bu jarayonda Islom huquqi va an'analari, xususan, Qur'on va Sunnatga asoslangan qadriyatlar, inson huquqlari dasturlarining mintaqaviy shakllanishiga asos bo'ldi. Qohira deklaratsiyasining yaratilishiga olib kelgan asosiy omillardan biri sifatida 1948 yilda Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan qabul qilingan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi va uning asosiy tamoyillarining Islom dunyosida turlicha talqin qilinishi qayd etiladi. Islom mamlakatlari bu deklaratsiyani to'liq qabul qilmasdan, o'z diniy va madaniy an'alariga mos holda inson huquqlari konsepsiyasini ishlab chiqishga harakat qildilar. Shu bois, Qohira deklaratsiyasi Islom qadriyatlari, urf-odatlar va shariat normalari asosida inson huquqlarini talqin qilishga qaratilgan mintaqaviy hujjat sifatida shakllandi. Bu jarayonda klassik Islom huquqi maktablari — hanafiy, molikiy, shofeiyy va hanbaliy yo'nalishlari hamda ulamolarining inson va jamiyat haqidagi ta'limotlari muhim o'rin egalladi. Qohira deklaratsiyasi zamirida shariat tamoyillari, xususan, adolat, tenglik, inson sha'ni, mulk huquqi, oila va jamiyatning muqaddasligi kabi qadriyatlar asosiy o'rinni egallaydi. Bu tamoyillar Islom huquqining asosiy manbalari — Qur'on, Sunnat, ijmo va qiyos orqali asoslangan bo'lib, deklaratsiya matnida ham bevosita aks etgan.

Nazariy jihatdan, Qohira deklaratsiyasi va inson huquqlari o'rtasidagi munosabatlar bo'yicha bir qator klassik va zamonaviy nazariyalar mavjud. G'arb olimlari tomonidan ishlab chiqilgan universallik nazariyasi inson huquqlarining butun insoniyat uchun umumiy va ajralmasligini ta'kidlaydi. Masalan, Donnelly va Ignatieff singari olimlar inson huquqlari universalligi g'oyasini asoslab, bu huquqlar madaniy va diniy farqlardan qat'i nazar, barcha odamlarga taalluqli ekanligini qayd etadilar. Biroq, Islom huquqi tarafdorlari va mintaqaviy olimlar inson huquqlarining madaniy relativizmini ilgari suradilar, ya'ni har bir jamiyat o'z diniy va madaniy qadriyatlari asosida inson huquqlarini talqin qilishi lozimligini ta'kidlaydilar. Bu qarashlarni qo'llab-quvvatlagan olimlar, jumladan, Abdulaziz Sachedina va Mashood Baderin, Islom huquqida inson sha'ni va huquqlari o'ziga xos tarzda shakllanganini asoslab beradilar.

Ularning ta'kidlashicha, Islom jamiyatlarida huquq va burch o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, shaxs huquqlari jamiyat va Alloh oldidagi burchlar bilan cheklanadi. Bu esa Qohira deklaratsiyasining asosiy farqli jihati sifatida ko'riladi[1].

Qohira deklaratsiyasining tarixiy shakllanish jarayoniga to'xtaladigan bo'lsak, Islom Hamkorlik Tashkilotining 1990 yilda Qohirada bo'lib o'tgan yig'ilishida deklaratsiya qabul qilindi. Bu yig'ilishda ishtirok etgan davlatlar, asosan, musulmon aholi ko'pchilikni tashkil etgan mamlakatlar bo'lib, ular o'z diniy va madaniy qadriyatlarini xalqaro huquqiy maydonda himoya qilishni maqsad qilgan edilar. Deklaratsiyaning asosiy maqsadi — inson huquqlarini Islom qadriyatlari asosida himoya qilish va ularni xalqaro maydonda tan olishga erishish edi. Deklaratsiya 25 moddadan iborat bo'lib, unda hayot, erkinlik, adolat, tenglik, mulk, oila, ta'lim, diniy erkinlik, so'z va fikr erkinligi kabi asosiy huquqlar shariat tamoyillari asosida belgilangan.

Shu bilan birga, deklaratsiya Islom huquqiga zid bo'lgan har qanday norma yoki amaliyotni rad etadi. Bu holat deklaratsiyaning xalqaro huquqiy tizimdagi universalizm va partikulyarizm o'rtasidagi ziddiyatlarni yuzaga keltiradi. Tarixiy jihatdan, Qohira deklaratsiyasi Islom dunyosining g'arb tsivilizatsiyasiga nisbatan o'z mustaqil pozitsiyasini namoyon qilishga intilganining yorqin ifodasidir. Bu jarayonda regional va milliy olimlarning roli alohida ahamiyat kasb etadi. Masalan, Muhammad Hashim Kamali, Mohammad Hashim Kamali, Abdullahi Ahmed An-Na'im singari islomshunos olimlar deklaratsiyaning nazariy asoslari va amaliy ahamiyatini chuqur tahlil qilganlar. Ular Qohira deklaratsiyasining inson huquqlari borasidagi mintaqaviy yondashuv sifatida shakllanishini, uning Islom huquqi va zamonaviy xalqaro huquq o'rtasidagi muvozanatni ta'minlashga qaratilganini e'tirof etadilar[2].

Empirik tadqiqotlar va amaliyotga nazar tashlaydigan bo'lsak, Qohira deklaratsiyasi qabul qilinganidan so'ng, musulmon mamlakatlarida inson huquqlarini shariat asosida himoya qilish bo'yicha bir qator normativ hujjatlar va dasturlar ishlab chiqildi. Bu jarayonlarda, jumladan, Saudiya Arabistoni, Eron, Pokiston, Misr va boshqa Islom mamlakatlarining milliy qonunchilik tizimlarida Qohira deklaratsiyasining asosiy tamoyillari aks etgan. Lekin amaliyotda deklaratsiyaning barcha normalari to'liq va samarali tatbiq etilmayotgani, ba'zi hollarda inson huquqlari buzilishi, ayollar va diniy ozchiliklar huquqlarining cheklanishi, so'z va fikr erkinligi bo'yicha ziddiyatlar yuzaga kelgani qayd etiladi. Empirik tadqiqotlar, xususan, xalqaro tashkilotlar va inson huquqlari himoyachilari tomonidan olib borilgan monitoringlarda Qohira deklaratsiyasining ba'zi normalari universal inson huquqlari standartlariga to'liq mos kelmasligi tanqid qilinadi. Masalan, Human Rights Watch, Amnesty International va boshqa xalqaro tashkilotlar Qohira deklaratsiyasida ayollar, diniy ozchiliklar va LGBT huquqlari bo'yicha mavjud cheklovlarni tanqid qilganlar. Bu borada, mintaqaviy olimlar va huquqshunoslar deklaratsiyaning milliy va mintaqaviy xususiyatlarini hisobga olish zarurligini, lekin shu bilan birga, inson huquqlari sohasida universal standartlarga yaqinlashish muhimligini ta'kidlaydilar.

Muhammad Zia-ul-Haq va Abdulkarim Soroush singari olimlar Qohira deklaratsiyasining amaliyotdagi ziddiyatli jihatlarini o'rganib, inson huquqlarining Islomiy va universal talqinlari o'rtasida muvozanatni topish zarurligini ilgari suradilar[3].

Qohira deklaratsiyasining mazmuniy tahlili uning asosiy tamoyillarini chuqur anglash imkonini beradi. Deklaratsiyada hayot huquqi, inson sha'ni, shaxsiy erkinlik, adolat va tenglik, mulk huquqi, oila va jamiyat muqaddasligi, diniy va madaniy erkinlik, ta'lim va kasb tanlash huquqlari shariat asosida belgilangan. Shu bilan birga, deklaratsiyada shaxs huquqlari va jamiyat burchlari o'rtasidagi muvozanatga alohida e'tibor qaratiladi. Islom huquqida har bir huquq burch bilan bog'liq bo'lib, shaxs jamiyat va Alloh oldidagi burchlarini ham bajarishi lozim. Bu jihat Qohira deklaratsiyasining G'arb huquqiy tizimlaridan asosiy farqini tashkil etadi. Deklaratsiyada so'z va fikr erkinligi, diniy erkinlik, ta'lim olish huquqi kabi tamoyillar shariat doirasida cheklangan. Masalan, diniy erkinlik faqatgina Islom asosida talqin qilinadi, boshqa dinlarga o'tish yoki Islomdan chiqish (apostasiya) huquqi tan olinmaydi. Ayollar va erkaklar huquqlari masalasida esa, deklaratsiyada tenglik tamoyili shariat normalari asosida cheklangan. Bu masalalar xalqaro huquqiy hamjamiyat va inson huquqlari himoyachilari tomonidan ko'p bora tanqid qilingan. Shu bilan birga, deklaratsiya zamirida Islom qadriyatlarini va shariat normalarining ustuvorligi, ijtimoiy baraka va jamiyat taraqqiyotiga e'tibor qaratilgan.

Qohira deklaratsiyasi va xalqaro huquqiy tizim o'rtasidagi munosabatlar ham alohida tahlilga loyiq. Deklaratsiya BMT Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi va boshqa xalqaro hujjatlarga muqobil yoki to'ldiruvchi hujjat sifatida ko'riladi.

Islom mamlakatlari Qohira deklaratsiyasini o'z milliy qonunchilik tizimlarida tatbiq etishga harakat qilgan bo'lsalar-da, xalqaro maydonda deklaratsiyaning universal tan olinishi va huquqiy kuchi muammoli bo'lib qolmoqda.

Xalqaro huquqiy hamjamiyat Qohira deklaratsiyasini inson huquqlari borasidagi universal standartlardan chekinish deb baholaydi. Bu borada, Islom mamlakatlari va G'arb davlatlari o'rtasida inson huquqlari masalasida madaniy va diniy tafovutlar, universalizm va partikulyarizm o'rtasidagi ziddiyatlar hamon mavjud. Xalqaro huquqiy nazariyada bu ziddiyatlar „madaniy relativizm“ va „huquqlar universalligi“ nazariyalari orqali tahlil qilinadi. Madaniy relativizm tarafdorlari har bir jamiyat o'z qadriyatlarini asosida inson huquqlarini talqin qilishi mumkinligini ta'kidlaydilar, universalizm tarafdorlari esa inson huquqlari umumiy va ajralmas ekanligini e'tirof etadilar[4].

Qohira deklaratsiyasining amaliyotdagi tatbiqi hamda mintaqaviy va milliy darajadagi ahamiyati bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar deklaratsiyaning ijobiy va salbiy jihatlari ochib beradi. Musulmon mamlakatlarida deklaratsiya asosida qabul qilingan normativ hujjatlar va dasturlar inson huquqlari borasida shariatga asoslangan yondashuvlarni mustahkamladi.

Masalan, Saudiya Arabistoni, Eron va Pokiston kabi mamlakatlarda Qohira deklaratsiyasi tamoyillari milliy qonunchilikda keng aks etgan. Shu bilan birga, ba'zi mamlakatlarda deklaratsiya normalarining to'liq va samarali tatbiqi yuzasidan muammolar mavjud. Xususan, ayollar va diniy ozchiliklar huquqlari, so'z va fikr erkinligi, jazolash va sud jarayonlari bo'yicha xalqaro standartlardan chekinish holatlari kuzatiladi. Empirik tadqiqotlar, jumladan, BMT va boshqa xalqaro tashkilotlar monitoringlari deklaratsiya normalarining universal inson huquqlari standartlariga mos kelmasligini ko'rsatadi. Biroq, Islom mamlakatlari olimlari va huquqshunoslari deklaratsiyaning milliy va diniy qadriyatlarni asrash, madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish, Islom dunyosining xalqaro huquqiy maydondagi pozitsiyasini mustahkamlashdagi ahamiyatini ta'kidlaydilar. Islomshunos olimlar, jumladan, Anwar Ibrahim, Tariq Ramadan va Rashid Gannushi, Qohira deklaratsiyasi Islom qadriyatlari va zamonaviy inson huquqlari o'rtasida ko'prik bo'lishi mumkinligini, lekin bunda universal standartlar va diniy qadriyatlar o'rtasida muvozanatni topish zarurligini ta'kidlaydilar[5].

Qohira deklaratsiyasi atrofida yuzaga kelgan tanqidiy qarashlar va ilmiy bahslar ham muhim ahamiyatga ega. G'arb olimlari deklaratsiyani inson huquqlari borasidagi universal standartlarga tahdid sifatida baholaydilar, ayniqsa, ayollar, diniy ozchiliklar va LGBT huquqlari bo'yicha cheklovlarni tanqid qiladilar. Islom olamining ba'zi olimlari esa deklaratsiyani Islom qadriyatlarini himoya qiluvchi va madaniy xilma-xillikni saqlovchi hujjat sifatida ko'radilar. Shu bilan birga, zamonaviy islomshunoslar va huquqshunoslar deklaratsiyaning zamonaviy sharoitga moslashtirilishi, inson huquqlari sohasida universal standartlarga yaqinlashishi, ayollar va ozchiliklar huquqlarini kengaytirish bo'yicha takliflar ilgari suradilar. Bu jihatdan, Qohira deklaratsiyasi atrofidagi bahslar xalqaro huquqiy tizimda madaniy va diniy xilma-xillik, inson huquqlari universalligi va relativizmi, mintaqaviy va global yondashuvlar o'rtasidagi muvozanat muammolarini ochib beradi. Shu bilan birga, deklaratsiyaning zamonaviy talqini, uning xalqaro huquqiy tizimdagi roli, Islom dunyosidagi ahamiyati va istiqboldagi rivojlanish yo'nalishlari doimiy ilmiy tadqiqot va tahlil talab qiladi[6].

Umuman olganda, Qohira deklaratsiyasining tarixi va mazmuni, uning nazariy va amaliy asoslari, xalqaro va mintaqaviy huquqiy tizimdagi o'rni, tatbiqi va tanqidiy baholari, zamonaviy sharoitga moslashtirilish yo'llari ilmiy tadqiqotlar uchun dolzarb mavzu bo'lib qolmoqda.

Deklaratsiya Islom dunyosining inson huquqlari borasidagi o'ziga xos yondashuvini ifoda etadi va xalqaro huquqiy tizimda madaniyatlararo muloqot va anglashuvni rivojlantirish uchun muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

Xulosa

Qohira deklaratsiyasining tarixi va mazmuni, uning xalqaro va mintaqaviy huquqiy tizimdagi o'rni, zamonaviy inson huquqlari tushunchasi bilan o'zaro aloqasi, shuningdek, tatbiqiy va tanqidiy baholari bugungi kunda ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Deklaratsiya Islom qadriyatlari asosida inson huquqlari konsepsiyasini ishlab chiqishga qaratilgan bo'lib, uning asosiy tamoyillari shariat normalariga tayangan. Shu bilan birga, deklaratsiya zamirida madaniy va diniy xilma-xillik, mintaqaviy va universal yondashuvlar o'rtasidagi muvozanat muammolari ham mujassam.

Qohira deklaratsiyasining xalqaro huquqiy tizimdagi universal standartlarga mos kelmasligi, ba'zi huquqlarning cheklanishi, ayollar va diniy ozchiliklar huquqlari bo'yicha yuzaga kelgan ziddiyatlar, so'z va fikr erkinligi masalalari xalqaro hamjamiyat va olimlar tomonidan tanqid qilinmoqda. Shu bilan birga, deklaratsiyaning milliy va mintaqaviy ahamiyati, Islom dunyosining xalqaro huquqiy maydondagi mustaqil pozitsiyasini shakllantirishdagi roli, madaniyatlararo muloqot va anglashuvni rivojlantirishdagi o'rni inkor etib bo'lmaydi.

Bugungi kunda Qohira deklaratsiyasi atrofida davom etayotgan ilmiy bahslar va tanqidiy qarashlar uning zamonaviy sharoitga moslashtirilishi, ayollar va ozchiliklar huquqlarini kengaytirish, inson huquqlari sohasida universal standartlarga yaqinlashish zarurligini ko'rsatmoqda.

Deklaratsiyaning istiqboldagi rivojlanish yo'nalishlari, madaniy va diniy qadriyatlar asosida inson huquqlari konsepsiyasini boyitish, xalqaro huquqiy tizimda madaniyatlararo anglashuv va hamkorlikni mustahkamlash uchun muhim ahamiyatga ega. Shunday qilib, Qohira deklaratsiyasi zamonaviy inson huquqlari tizimida o'ziga xos mintaqaviy yondashuv sifatida, Islom dunyosi va xalqaro hamjamiyat o'rtasidagi muloqotni rivojlantirishda muhim vosita bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Donnelly, J. (2013). *Universal Human Rights in Theory and Practice*. Cornell University Press.
2. Kamali, M. H. (2008). *Shari'ah Law: An Introduction*. Oneworld Publications.
3. Baderin, M. A. (2003). *International Human Rights and Islamic Law*. Oxford University Press.
4. Sachedina, A. (2009). *Islam and the Challenge of Human Rights*. Oxford University Press.
5. An-Na'im, A. A. (1990). *Towards an Islamic Reformation: Civil Liberties, Human Rights, and International Law*. Syracuse University Press.
6. Ramadan, T. (2010). *Islam and the Arab Awakening*. Oxford University Press.